

بِسْمِ خدَاوَنَدِ نَحْشَدَه مَهْرَبَانِ



وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

پایان نامه برای اخذ درجه دکتری
رشته: فرهنگ و زبان های باستانی

عنوان پژوهش:

بررسی زبانی و مفهومی بهگودگیتا
(همراه با مباحث تطبیقی در عرفان ایرانی)

استاد راهنما:

آقای دکتر محمدتقی راشد محصل

استادان مشاور:

خانم دکتر مهشید میرفخرایی
آقای دکتر تقی پور نامداریان

نگارش:

مهدی علایی

بررسی زبانی

و

مفهومی بهگود گیتا

(همراه با مباحث تطبیقی در عرفان ایرانی)

تقدير و شكر

دروود فراوان بر استاد فرزانه، جناب آقای دکتر راشد محصل که همواره، و به ویژه در این پژوهش، مرا مورد لطف قرار داده، از نظرات عالمانه‌ی خود بهره‌مند ساخته‌اند.

از استادان مشاور، سرکار خانم دکتر میرفخرایی و جناب آقای دکتر پورنامداریان که با دقت این رساله را مطالعه و خیرخواهانه توصیه‌های ارزنده و راه‌گشا مطرح فرمودند، بسیار سپاسگزارم.

از ریاست محترم پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی، استاد گرامی خانم دکتر زرشناس که زحمات بسیاری برای گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی می‌کشند و به شاگردان خود از سر لطف و محبت می‌نگرند، نیز بسیار سپاسگزارم.

همچنین سپاسگزار یاری‌ها و راهنمایی‌های کتاب‌داران محترم کتابخانه‌ی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و موسسه‌ی پژوهشی حکمت و فلسفه هستم.

در پایان از مسئول محترم موسسه‌ی مهرداد، جناب آقای وطنی و همکاران کاردانشان که در تایپ این رساله با دقت و احساس مسئولیت عمل کردند نیز سپاسگزاری می‌کنم.

چکیده

در این پایان‌نامه متن، ترجمه، واژه‌نامه و بررسی مفاهیم رساله‌ی به‌گودگیتا آمده است؛ این رساله‌ی هندی، منظوم و دارای ۷۰۰ بند است و می‌توان تاریخ تألیف آن در حدود سده‌ی چهارم ق، م، دانست. آن به صورت بخشی از منظومه‌ی بزرگ *مهابهارته*، و البته با حفظ اصالت خود به ما رسیده است.

به‌گودگیتا انسان‌ها را به رستن از بند دنیا و رسیدن به خدا فرا می‌خواند و با بیانی شاعرانه و در عین حال ساده و به دور از پیچیدگی‌های فلسفی، راه رسیدن به این والاترین هدف را آموزش می‌دهد: داشتن دانش درست از خدا، جهان و انسان، و براساس آن درست اندیشیدن و درست عمل کردن.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
XXVIII-I	مقدمه
I	۱. نگاهی اجمالی به تاریخ ادبیات کهن هند
II	۲. گیتا
XV	۳. پیوند ایران و هند
XVIII	۴. منابع تصوف ایرانی (عطار)
XIX	یادداشت‌ها
۱۹۵-۱	بخش اول: متن و ترجمه
۳	متن به خط اصلی
۴۰	واج‌نویسی و ترجمه
۳۷۹-۱۹۶	بخش دوم: واژنامه
۵۵۸-۳۸۰	بخش سوم: بررسی مفاهیم
۴۱۴-۳۸۱	گفتار اول: خداشناسی
۳۸۱	۱. مفهوم خداشناسی
۳۸۷	۲. آفرینش
۳۹۳	۳. پرورش
۳۹۵	۴. آفریدگار و آفریده
۴۰۰	۵. جبر و اختیار
۴۰۳	یادداشت‌ها
۴۲۵-۴۱۵	گفتار دوم: جهان‌شناسی
۴۱۵	۱. کلیات
۴۱۸	۲. جهان‌ها
۴۲۰	۳. ادوار جهانی
۴۲۲	یادداشت‌ها
۵۵۸-۴۲۶	گفتار سوم: انسان‌شناسی
۴۲۶	۱. کلیات
۴۲۸	۲. بخش‌های وجود انسان
۴۳۴	۳. انسان و جهان
۴۴۵	۴. انسان و پیرامونش

۴۴۸	۵. انسان و جامعه
۴۶۰	۶. انسان و دین
۴۶۴	۷. انسان و خدا
۴۶۷	۸. انسان و رهایی
۴۹۶	یادداشت‌ها
۵۹۶-۵۵۹	پیوست‌ها
۵۵۹	فهرست توضیحی اعلام
۵۷۴	فهرست اصطلاحات (فارسی - هندی)
۵۸۵	فهرست منابع

مقدمه

- | | |
|---|--|
| ۱. نگاهی اجمالی به تاریخ ادبیات کهن هند | ۲. ۷. ۷. حذف |
| ۲. گیتا | ۲. ۷. ۸. ایجاز |
| ۲. ۱. نام | ۲. ۷. ۹. همگونی |
| ۲. ۲. تاریخ، مؤلف | ۲. ۷. ۱۰. تشبیه |
| ۲. ۳. ساختار | ۲. ۷. ۱۰. ۱. جمله |
| ۲. ۴. آموزه | ۲. ۷. ۱۰. ۲. واژه |
| ۲. ۵. تفسیر | ۲. ۸. منابع اصلی بررسی |
| ۲. ۶. جایگاه | ۲. ۸. ۱. نوشته‌ها |
| ۲. ۷. زبان | ۲. ۸. ۱. ۱. ویده‌ها |
| ۲. ۷. ۱. سادگی و شاعرانگی | ۲. ۸. ۱. ۲. براهمنه‌ها |
| ۲. ۷. ۲. وزن | ۲. ۸. ۱. ۳. اوپنیشدها |
| ۲. ۷. ۳. اصطلاحات | ۲. ۸. ۱. ۴. پورانه‌ها |
| ۲. ۷. ۴. ابهام | ۲. ۸. ۲. بنیش‌ها |
| ۲. ۷. ۵. تکرار | ۲. ۸. ۲. ۱. بینش‌های هندو |
| ۲. ۷. ۵. ۱. واج | ۲. ۸. ۲. ۱. ۱. کلیات |
| ۲. ۷. ۵. ۲. واژه | ۲. ۸. ۲. ۱. ۲. ویدانتی |
| ۲. ۷. ۶. تنوع بیان | ۲. ۸. ۲. ۱. ۳. سانکھییه |
| ۲. ۷. ۶. ۱. واژه | ۲. ۸. ۲. ۱. ۴. یوگه |
| ۲. ۷. ۶. ۲. عبارت | ۲. ۸. ۲. ۲. بینش‌های غیر هندو (آیین بودده‌های) |
| ۲. ۷. ۶. ۳. جمله | ۳. پیوند ایران و هند |
| ۲. ۷. ۶. ۴. تعبیر | ۳. ۱. مشترکات کهن |
| ۳. ۲. روابط فرهنگی | ۳. ۲. روابط فرهنگی |
| ۲. ۷. ۶. ۵. دستوری | ۴. منابع تصوف ایرانی (عطاری) |

۱. نگاهی اجمالی به تاریخ ادبیات کهن هند

از نظر زبانی، و سنتی، ادبیات کهن هند به دو دوره تقسیم می‌شود: دوره‌ی نخست (۱۵۰۰-۶۰۰ ق. م.)، ویده‌ای، ویده‌ها، برامنه‌ها، آرنیکه‌ها و اوپنیشدها را در برمی‌گیرد.^۱ به این آثار شنیدنوشته‌ها می‌گویند؛ آن‌ها از طریق گوش دادن، از آموزگار به شاگرد منتقل شده است^۲ و به باور هندوها در مبدأ به خدا می‌رسد. از اینرو، نسبت به آثار دوره‌ی دوم از مرجعیت بیشتری برخوردار هستند.^۳ آثار دوره‌ی دوم (۶۰۰ ق. م. - ۲۰۰ پ. م.) موسوم به یادنوشته‌هاست و عمدتاً شامل *مهابهارته*، *راماینه‌ها*، *پورانه‌ها* و *سوتره‌ها* (مانند *یوگه‌سوتره*) می‌شود.

از نظر فکری برای ادبیات کهن هند، می‌توان چهار دوره در نظر گرفت:

۱. ویده‌ها و برامنه‌ها؛ در این نوشته‌ها، که معرف باورهای چندخدایی و طبیعت‌مداران‌ها هستند، مسائل آیین‌گرایی بسیار پررنگ است.

پس از این دوره ما شاهد دگرگونی جهان‌بینی هستیم؛ انسان ویده‌ای خواهان دست یافتن به خیر و نعمت‌های دنیایی بود^[۱]، اما از آن پس پی بردن به راز آفرینش، شناختن آفریدگار، رستن از دنیا و رسیدن به واقعیت مطلق ذهن اندیشمندان هندی را به خود مشغول کرد.^۴

۲. آرنیکه‌ها و اوپنیشدها؛ این آثار را می‌توان واکنشی در برابر آیین‌گرایی افراطی برامنه‌ها دانست؛^۵ این نوشته‌ها برای مسائل آیینی اهمیت کمی قائلند و خدانشناسی، جهان‌شناسی و انسان‌شناسی را مباحث اصلی خود قرار داده‌اند.

۳. *مهابهارته*، *راماینه‌ها* و *پورانه‌ها*؛ آموزه‌های آرنیکه‌ها و اوپنیشدها برای همه‌ی مردم قابل فهم نبودند. اما این ادبیات، با آنکه از مسائل فلسفی خالی نیست، به دلیل پرداختن به داستان و اسطوره، با مذاق مردم سازگاری داشت.^۶

۴. *سوتره‌ها*؛ این نوشته‌ها باورهای گوناگونی را که در اوپنیشدها و *مهابهارته* مطرح بودند، به گونه‌ی مجزا و در قالب‌بندهای کوتاه و موجز (*سوتره*) ارائه می‌دهند.

۱. نک. بخش سوم، گفتار سوم، ۳. ۱. ۱. ۳. ۱. ۳. ۱.

۲. گیتا

۲.۱. نام

گیتا به معنای سرود، از ریشه‌ی *gai* (سرودن، با سرود ستودن) عنوان غالب رساله‌ی بهگود گیتا - *bhagavadgītā* (سرود خدایی یا سرود سرور پرستیدنی = کرشنه) است. در نوشته‌های هندی این رساله با نام‌های دیگری نیز خوانده شده است: - *anatagītā* (سرود بی‌پایان)، - *is'varagītā* (سرود سرور = کرشنه) و - *gitopanisad* (اوپنیشد گیتا).

۲.۲. تاریخ، مؤلف

با توجه به اینکه ویژگی‌های زبانی، ادبی و اعتقادی گیتا، نزدیک به اوپنیشدهای کهن (سده‌ی ۷/۸ ق. م.)^۷ است، با توجه به کاربرد اصطلاح آیین بوده‌های، خاموشی^[۱] و با توجه به اینکه گیتا، بنابر مطالبش، می‌بایست پیش از شکل‌گیری نظاممند بینش‌های شش‌گانه (از سده‌ی دوم پ. م.) تألیف شده باشد.^۸ می‌توان زمان تألیف این رساله را سده‌ی پنجم تا سوم ق. م. تخمین زد.^۹ اما نگارش آن، مانند دیگر آثار کهن هندی بسیار پس از زمان تألیف، صورت گرفته است.^{۱۰}

مؤلف گیتا مشخص نیست. سنت هندی تألیف آن را به ویاسه نسبت داده است، اما آمدن نام این حکیم در گیتا^[۲]، نافی این انتساب است.^{۱۱}

۲.۳. ساختار

این رساله‌ی هفتصد بندی^{۱۲} در هجده فصل^{۱۳} تدوین شده است.^{۱۴} گیتا به صورت قسمتی از مجموعه‌ی بزرگ *مهابهارته*^{۱۵} به دست ما رسیده است؛ آن فصل‌های ۲۵-۴۲ بخش بهیشمه پرون را به خود اختصاص داده است.^{۱۶} مطالب این رساله در قالب گفتگو (*samivāda*)^{۱۷} میان *ارجونه* و کرشنه بیان شده است. این گفتگو را سنجیه به لطف ویاسه از کرشنه شنید و آن را برای شاه دهرته *راشتره* نقل کرد.^[۳] یکی از دو شخصیت اصلی این داستان *ارجونه* است؛ واژه‌ی *ارجونه* در اصل صفت، به معنای

۱. نک. بخش سوم، گفتار سوم، ۸، ۶، ۱.

۲. نک. ۲، ۳.

۳. ۱، ۱-۲، ۱۱، ۹؛ ۱۸، ۷۵-۷.

سفید و درخشان است. در شته پتیه براهمنه این واژه عنوان *ایندره* است.^{۱۸} در *مهابهارته* ارجونه سومین *پاندو* از میان پنج برادر و فرزند *ایندره* و کوئتی است. توضیح آنکه هر یک از *پاندوها* به پدری آسمانی منسوبند، و عنوان *ارجونه* برای *ایندره* را می‌توان علت انتساب او به این خدا دانست.^{۱۹}

ارجونه متعلق به طبقه‌ی سپاهی، و از اینرو، دارای عنوان‌های تاجدار (*kirītīn* -)، عذاب‌دهنده‌ی دشمنان (*paramtapa* -) و قوی‌بازو (*mahābāhu* -) و لقب/ صفت کماندار (*dhanurudhara* -) است.

کرشنه در گیتا هم خداست و هم دارای شخصیت انسانی؛^{۲۰} کرشنه، که گیتا او را در مقام برهمن اوپنیشده‌ها قرار داده، در *ویشنو پورانه* هشتمین و کامل‌ترین فروآیی ویشنو است.^{۲۱}

کرشنه در مقام انسانی قهرمان سپاهی^[۱]، پسر و سودیوه (*vāsudeva* -) و از تبار *یادو* (*mādhava* - *yādava* -) است و با هر دو خاندان *پاندوها* و *کوروها* ارتباط دارد.

در *ویده‌ها* واژه‌ی کرشنه صفت به معنای تیره است. در نوشته‌های هندی برای نخستین بار در *چهاندوگیه/وپنیشده* است که از شخصی به نام کرشنه سخن گفته شده است.^{۲۲}

۲. ۴. آموزه

مؤلف گیتا کوشیده است تا آموزه‌ای فرادینی و حتی فرافرقه‌ای، که در همه‌ی زمان‌ها و مکان‌ها زنده و ارزشمند باشد، ارائه دهد. از اینرو، آگاهانه و هوشمندانه برای رسیدن به این هدف خود این تدابیر را اندیشیده است:

۱. از بیانی ساده، و در عین حال در مواردی استعاری یا دوپهلوی، استفاده کرده است.
۲. نسبت به باورهای سنتی موضعی محتاطانه اتخاذ کرده است^[۲].^{۲۳} همچنین با پذیرفتن برخی از باورهای رایج کوشیده است تا با همه ارتباط برقرار کند.^{۲۴}
۳. به مسائل ریز و جزئی در باورها^{۲۵} و آیین‌ها و آداب^{۲۶}، که دیدگاه‌های بسیاری درباره‌ی آنها وجود دارد، نپرداخته است.
- بدین ترتیب، گیتا را باید ارائه‌دهنده‌ی بینشی آزاد، و مانند اوپنیشده‌های کهن رها از تعلق به فرقه‌ای

۱. ۱۱، ۱۰/۱۷/۴۶.

۲. سنج، ۱۱، ۲۱؛ ۱۷، ۱۱-۳.

خاص، دانست.

۴. برخلاف سنت، همه‌ی انسان‌ها را شایسته‌ی رسیدن به رهایی دانسته است؛ مؤلف گیتا با بیان این باور، به خودخواهی طبقات بالای جامعه اعتراض کرده، برای مردمان تحقیر شده ارزش قائل می‌شود.

بنابراین، با این تدبیرهای زیرکانه است که گیتا آموزه‌ی والای خود را، که مبتنی بر یک‌خدایی است و شناخت خدا، جهان و انسان را اصول خود قرار داده است، به مردمان همه‌ی زمان‌ها و مکان‌ها ابلاغ می‌کند.

۲. ۵. تفسیر

بر گیتا، در سرزمین هند و بیرون از آن، تفسیرهای بسیاری - بیش از هر نوشته‌ی مقدس دیگری^{۲۷} - نوشته شده است، به گونه‌ای که شمار آن‌ها را نمی‌توان مشخص کرد.^{۲۸} کهن‌ترین تفسیری که به دست ما رسیده، از شنکره است. اما پیش از این حکیم نیز تفسیرهایی نوشته شده بودند که امروزه در دست نیست.^{۲۹}

به اعتقاد پژوهشگران سبک‌زبانی گیتا موجب می‌شود که این اثر تفاسیر گوناگونی را برتابد.^{۳۰}

۲. ۶. جایگاه

گیتا، در سرزمین هند نه تنها از نظر ادبی از جایگاهی ممتاز برخوردار است^{۳۱}، بلکه همچنین از دیرباز تا کنون برای خواص^{۳۲} و عوام^{۳۳} مقدس بوده است.

گیتا اگرچه در گروه یادنوشته‌ها قرار دارد، اما سنت آن را کتاب مقدس، جاوید و رسمی دین هندو و هم‌ردیف / وپنیشدها و برهمه‌سوتره قرار داده است.^{۳۴}

چنانچه گفته شد^[۱] پیام گیتا همیشه زنده و نو، و برای همه‌ی انسان‌ها، بدون محدودیت زمان و مکان، است. از اینرو، دامنه‌ی تأثیر این رساله به سرزمین زادگاهش محدود نشد؛ تأثیر گیتا را، در گذشته تا چین، و امروزه تا سرزمین‌های غرب می‌توان پی گرفت.^{۳۵}

گیتا پس از کتاب مقدس بیشترین ترجمه‌ها را به خود اختصاص داده است.^{۳۶} بنابراین، گیتا نوشته‌ی مقدس تنها هندی‌ها نیست؛ این رساله به جایگاهی والا در میان نوشته‌های مقدس جهان دست یافته،

۱. نک. ۲. ۴.

خود را به عنوان اثری ژرف و سترگ در ادبیات دینی جهان معرفی کرده است.^{۳۷}

۲.۷. زبان

۲.۷.۱. سادگی و شاعرانگی

زبان گیتا در عین سادگی (به کار نبردن ساختارهای پیچیده‌ی نحوی، و استفاده از جمله‌های کوتاه^[۱]) سرشار از ویژگی‌های شاعرانه^{۳۸} است؛ این سادگی و زیبایی که مؤلف گیتا در بیان آموزه‌ی والای خود به کار برده است، گیتا را در هم‌ه‌ی آثار ادبیات هند بی‌مانند کرده است.^{۳۹}

مؤلف گیتا ویژگی‌های زبانی زمان خود را (مانند کاربرد گسترده‌ی نام فعل و صفت‌های فعلی به جای فعل و نیز استفاده از دری مطلق^[۲])، رعایت کرده، و بیان خاص شاعرانه‌ی خود را به ویژه در پراکنده‌گویی، استدلال نکردن^[۳] و در عین حال توجه داشتن به دلیل^[۴] و پرهیز کردن از جدل در رد دیگر باورها به نمایش گذاشته است.

ما در ادامه به تعدادی از ویژگی‌های زبانی و ادبی گیتا اشاره خواهیم کرد.

۲.۷.۲. وزن

در بندهای هشت هجایی گیتا از وزن پر کاربرد *śloka* (–) استفاده کرده است؛ هر بند از چهار خط هشت هجایی تشکیل شده است. هر دو خط (خط اول با دوم، خط سوم با چهارم) تشکیل یک نیم‌بند می‌دهند. ایم نیم‌بند شانزده هجایی به چهار بخش چهار هجایی تقسیم می‌شود. در بخش‌های اول و سوم شاعر مقید به رعایت قاعده‌ای خاص در ترتیب هجاهای کوتاه و بلند نیست. اما بخش دوم به صورت $\underline{U} - - \underline{U}$ و بخش چهارم به صورت $\underline{U} - \underline{U} - U$ می‌آید. برای مثال یک بند و نیم را در زیر تقطیع می‌کنیم:

pa ram brah ma (۱۰، ۱۲)

pa ram dhā ma

$\underline{U} - - \underline{U}$

بخش دوم

۱. مانند: ۳، ۱۴؛ ۸، ۱.

۲. برای نمونه، در ۴، ۲۰؛ ۶، ۲۴-۵؛ ۸، ۱۲-۳.

۳. سنج. ۱۳، ۴.

۴. سنج. ۱۸، ۲۲.

pa vit ram pa

ra mam bha vān

U - U - بخش چهارم

pu ru ṣam s'ās'

va tam div yam

U - - - بخش دوم

ā di de va

ma yam vi bhum

U - U - بخش چهارم

sar va me ta (۱۰,۱۴)

dr tam man ye

U - - - بخش دوم

yan mām va da

si ke s'a va

U - U U بخش چهارم

در بندهای یازده هجایی وزن اوپجاتی (- *upajāti*) U-U-U-U-U-U-U-U-U-U را به کار برده

است. برای مثال دو خط را تقطیع می‌کنیم:

pas' yā mi (۱۱,۱۶)

- - U

vis' ves' va

- - U

ra vis' va

U - U

rū pa

- U

ma nan ta (۱۱,۱۹)

U - U

bā hum s'a

- - U

s'i sūr ya

U - U

net ram

- -

۲.۷.۳. اصطلاحات

گیتا، مانند هر دانش و بینشی، برای بیان آموزه‌های خود نیازمند اصطلاحاتی بوده است. مؤلف گیتا

اصطلاحات مورد نیاز را از دو طریق تأمین کرده است:

۱. به کار بردن واژه‌ی معمولی زبان در معنای اصطلاحی. مانند: بازنگشتن (- *anāvṛtti*) به معنای

دوباره زاده نشدن؛ روش کردار (- *yoga*)؛ عقل (- *buddhi*).

۲. وضع معنایی جدید بر اصطلاح رایج در باوری دیگر. مانند خاموشی (*nirvāna*)؛ این اصطلاح نخست در نوشته‌های بودده‌های دیده شده است. معنای آن در گیتا کاملاً متفاوت است از معنای آن در این آیین.^[۱]

۲. ۷. ۴. ابهام

به نظر می‌رسد گیتا این فن ادبی را به منظور جلب نظر شمار بیشتری از خوانندگان، و یا واداشتن خواننده به تأمل بیشتر، به دلیل اهمیت موضوع، به کار برده است. ما در این باره به ذکر دو نمونه بسنده می‌کنیم:

گیتا^[۲] اصطلاح پرکرته‌ی را با دو صفت و در دو معنای متفاوت به کار برده است. این نوع بیان کمی مبهم موجب شده است تأویلات و تفسیرهای گوناگونی از جانب پژوهشگران ارائه شود.^[۳] مورد دوم عبارات متناقض‌نمای ۹، ۴-۶ است؛ کرشنه هم موجودات را قرار دارنده در خود می‌داند (دو بار) و هم می‌گوید که موجودات در من قرار ندارند.^[۴]

۲. ۷. ۵. تکرار

۲. ۷. ۵. ۱. واج. برای نمونه، در خط سوم ۷، ۱ واج *m* و در خط چهارم ۷، ۳ واج *t* شش بار تکرار شده است.

۲. ۷. ۵. ۲. واژه. واژه‌ی تکرار شده یا در همه‌ی موارد به صورت ساده آمده است: مانند نام خود (*ātman*) که در ۶، ۵ شش بار تکرار شده است. یا در همه‌ی موارد در ترکیب آمده است: مانند صفت بسیار (*bahu°*) که در ۱۱، ۲۳ چهار بار تکرار شده است. و یا در یک مورد به صورت ساده و در یک یا چند مورد در ترکیب آمده است: مانند صفت درخشان (*dīpta°*) در ۱۱، ۲۴ و نام موجود (*bhūta°*) در ۹، ۵.

۲. ۷. ۶. تنوع بیان

۲. ۷. ۶. ۱. واژه^{۴۰}. به کار رفتن دو یا سه واژه به یک معنی: مانند واژه‌های *ātman* و

۱. نک. بخش سوم، گفتار سوم، ۸، ۶، ۱. و یادداشت ۴۶۵.

۲. ۷، ۴-۶.

۳. نک. بخش سوم، گفتار اول، ۲، ۵، ۱، ۲، ۲، ۵، ۲.

۴. نک. بخش سوم، گفتار اول، ۴، ۱، ۴، ۲.

- *manas* به معنای ذهن در ۶، ۱۴ و واژه‌های - *vrata*، - *ijya* و - *yājīn* به معنای پرستنده در ۹، ۲۵.

۲. ۶. ۷. ۲. عبارت. برای نمونه، واژه‌های قربانی (- *yajna*)، انفاق (- *dāna*) و ریاضت (- *tapas*) در خط اول ۱۸، ۵ بخش نخست ترکیب هستند، اما در خط سوم به صورت ساده آمده‌اند.

۲. ۶. ۷. ۳. جمله. برای نمونه، ۸، ۳ سه جمله‌ی هم بسته دارد؛ جمله‌ی نخست اسنادی (فعل محذوف *as*)، در جمله‌ی دوم فعل مجهول و در جمله‌ی سوم صفت مفعولی در نقش فعل مجهول آمده است.

۲. ۶. ۷. ۴. تعبیر. برای نمونه، گیتا برای بیان مفهوم رهایی از بیست و هشت تعبیر استفاده کرده است.^[۱]

۲. ۶. ۷. ۵. دستوری. برای نمونه، ۷، ۱۱ دو جمله دارد؛ در جمله‌ی نخست واژه‌ی نیرومند (- *balavant*) در حالت وابستگی و در جمله‌ی دوم واژه‌ی مطابق آن، موجود (- *bhūta*) در حالت دری آمده است. نمونه‌ی دیگر اینکه بندهای ۶۸، ۷۰ و ۷۱ گفتار هجدهم ساختاری مشابه دارند؛ فعل‌های جمله پایه و پیرو در بند ۶۸ آینده‌ی ساده، در بند ۷۰ آینده‌ی ساده و تمنایی و در بند ۷۱ تمنایی هستند.

۲. ۷. ۷. حذف

۲. ۷. ۷. ۱. حذف حرف ربط و (*ca*): نمونه‌های بسیار زیادی وجود دارد.

۲. ۷. ۷. ۲. حذف فاعل نامعین، شخص، کس، انسان (- *nara*، - *puruṣa*، - *ya*).^[۲]

۲. ۷. ۷. ۳. حذف نام به قرینه‌ی لفظی.^[۳]

۲. ۷. ۷. ۴. حذف عبارت به قرینه‌ی لفظی.^[۴]

۲. ۷. ۷. ۵. حذف عبارت به قرینه‌ی معنوی.^[۵]

۱. نک. بخش سوم، گفتار سوم، ۸، ۶، ۱.

۲. مانند ۶، ۲۵.

۳. مانند: ۳، ۱۲، ۸، ۱۷.

۴. مانند: ۸، ۲۳.

۵. مانند: ۲، ۶۰.

۲. ۷. ۸. ایجاز

آوردن یک واژه مرتبط با دو واژه یا دو جمله؛ این واژه در هر بافت یک معنا دارد. برای نمونه صفت *sama* - در ۵، ۲۷ با موصوف نگاه (*cakṣus* -) به معنای ثابت و با موصوف دم و بازدم (*prāṇāpāna* -) به معنای منظم است. نمونه‌ی دیگر اینکه فعل *sam - hr* در ۲، ۵۸ در جمله‌ی اول، با وابسته‌ی حواس و محسوسات به معنی بیرون کشیدن، و در جمله‌ی دوم، با وابسته‌ی اندام‌ها به معنای گرد آوردن است.^[۱]

۲. ۷. ۹. همگونی

۲. ۷. ۹. ۱. آوردن یک واژه دو بار، در دو معنی: مانند واژه‌ی *ātman* - که در ۶، ۱۰ به معنای ذهن و تن، و در ۱۳، ۲۸ به معنای خود و روان است؛ واژه‌ی *s'reyas* - که در ۳، ۲۵ در یک مورد صفت تفضیلی به معنای بهتر، و در مورد دیگر نام به معنای نیک‌بختی است

۲. ۷. ۹. ۲. آوردن دو، سه یا چهار واژه که از یک ریشه مشتق شده‌اند: مانند نام فعل و نام از ریشه‌ی *s'ru*^[۲]؛ صفت الزامی، فعل و نام از ریشه‌ی *yaj*^[۳]، از ریشه‌ی *dā*^[۴]، از ریشه‌ی *kr*^[۵]؛ نام، صفت الزامی، فعل و صفت از ریشه‌ی *kr*^[۶].

۲. ۷. ۹. ۳. آوردن دو واژه که یکی با پسوند از دیگری مشتق شده است: مانند: *sarva*[°] و *sarvathā*^[۷]؛ *bala* - و *balavant*^[۸]؛ *para* - و *parama*^[۹]؛ *sarva*[°] و *sarvatra*^[۱۰]؛ *deha*[°] و *dehin*^[۱۱]؛ *guhya* - و *guhyatara*^[۱۲].

۱. برای نمونه‌های دیگر، نک. ۱، ۳۸؛ ۲، ۶۷؛ ۱۱، ۱۷؛ ۱۴، ۲۷؛ ۱۸، ۳۲.

۲. ۱۳، ۲۵

۳. ۱۱، ۱۷

۴. ۱۷، ۲۰

۵. ۹، ۱۸

۶. ۱، ۶

۷. ۳۱، ۶

۸. ۱۱، ۷

۹. ۱۸، ۱۱

۱۰. ۴، ۱۲

۱۱. ۲۰، ۱۴

۱۲. ۶۳، ۱۸

۲. ۷. ۹. ۴. آوردن دو واژه یکی با پیشوند و دیگری بدون پیشوند: مانند - *jñāna* و - *ajñāna*^[۱]؛ - *ātman* و - *anātman*^[۲]؛ - *māna*[°] و - *apamāna*[°]؛ - *sthita*[°] و - *āsthita*^[۴]؛ - *yāti* و - *prayāti*^[۵]؛ - *jñāna* و - *viñāna*^[۶]؛ - *moha*[°] و - *sammoha*^[۷]؛ - *prāna*[°] و - *ātiṣṭha* و - *uttiṣṭha*^[۸]؛ - *apāna*[°]؛ - *abhirata* و - *nirata*^[۱۰]؛ - *upajāyate*، - *sañjāyate* و - *abhi jāyate*^[۱۱]؛ - *siddhi* و - *siddha*^[۱۲]؛ در صورت صرفی، مانند: *yajante* و *yajanti*^[۱۳]؛ - *veda* و - *vedya*^[۱۴]؛ دو واژه هم ریشه نیستند، مانند: *yat* و - *yati*^[۱۵]؛

۲. ۷. ۱۰. تشبیه^{۴۱}

۲. ۷. ۱۰. ۱. جمله. مشبیه جمله‌ای کامل در نقش جمله‌ی پیرو، با حرف ربط *yathā*،

۱. ۱۳، ۱۱

۲. ۶، ۶

۳. ۱۴، ۲۵

۴. ۶، ۳۱

۵. ۸، ۱۳

۶. ۱۸، ۴۲

۷. ۷، ۲۷

۸. ۴، ۴۲

۹. ۵، ۲۷

۱۰. ۱۸، ۴۵

۱۱. ۲، ۶۲

۱۲. ۷، ۳

۱۳. ۹، ۲۳

۱۴. ۱۵، ۱۵

۱۵. ۸، ۱۱

yāvānt است^[۱]؛ جمله‌ای کامل و مستقل (جمله‌ی معترضه)، با قید *iva* است^[۲]؛ جمله‌ای ناقص (جمله‌ای که اجزایش حذف شده است و تنها یک نام باقی مانده است) با قید *iva*، با پسوند *-vant*^[۳].

۲. ۷. ۱۰. ۲. واژه. مشابه و مشابه به نام و بدل هستند: نور دانش (*- jñāna ... prakāś'a*)؛ مشابه با قید *iva* آمده است^[۴]؛ مشابه بخش نخست و مشابه به بخش دوم (آخر) ترکیب اضافی است: آتش اجرای تسلط بر خود (*- ātmasaṁyamayogāgni*)، آتش حواس (*- indriyāgani*)، آتش خویشتن داری (*- saṁyamāgni*)، آتش دانش (*- jñānatapas*، *- jñānāgni*)، انوش باقی مانده‌ی قربانی (*- yajñas'istāmṛta*)، انوش قانون (*- dharmāmṛta*)، چراغ دانش (*- jñānadīpa*)، دام گمراهی (*° mohajāla*)، شمشیر دانش (*- jñānāsin*)، شمشیر عدم دلبستگی (*- asaṅgas'astra*)، قایق دانش (*- jñānaplava*)، کمند امید (*° ās'apās'a*).

۲. ۸. منابع اصلی بررسی

۲. ۸. ۱. نوشته‌ها

۲. ۸. ۱. ۱. ویده‌ها

ویده‌ها^{۴۲} کهن‌ترین اثر هندی و معرف دین و فرهنگ هندی‌های آریایی هستند؛^{۴۳} دین ویده‌ای نیایش خدایان و انجام دادن قربانی برای آنهاست، تا به این وسیله خدایان به پرستنده لطف کرده، به او نیک‌بختی، تندرستی، ثروت و ... ببخشند. از اینرو، تفکر این دین طبیعی، ملموس، سرشار از اسطوره و به دور از نظریه‌پردازی‌های فلسفی است.

از میان ویده‌های چهارگانه، رچ‌ویده کهن‌تر و مهم‌تر است.^{۴۴} این مجموعه‌ی شعری^{۴۵} را به دلیل قدمتش نمی‌توان عامیانه و ابتدایی دانست؛ رچ‌ویده مجموعه‌ای است منسجم و دارای اندیشه که ماهرانه تألیف شده است.^{۴۶}

۱. ۲، ۲۲/۴۶؛ ۷۰؛ ۳۸؛ ۴؛ ۳۷؛ ۹؛ ۶؛ ۱۱، ۲۸-۹؛ ۱۳، ۳۲-۳.

۲. ۲، ۵۸/۶۷؛ ۵، ۱۰؛ ۷، ۷؛ ۱۵؛ ۸، ۱۸، ۴۸.

۳. ۵، ۱۶؛ ۶، ۳۴.

۴. ۳۸، ۶.